

КНИГАР ВОЛОДИМИР МЕНЧИЦЬ ПОСЕРЕД УКРАЇНОФІЛІВ ЄЛИСАВЕТГРАДУ 1870–1890-х рр.

У статті на основі епістолярних та мемуарних відомостей висвітлено постать В. Менчиця (1837–1916) у колі спілкування Єлисаветградської громади. Проаналізовано прояви його взаємодії з цим українофільським осередком у зазначений період.

Ключові слова: Єлисаветградська громада, В. Менчиць, українофільство, мемуари.

Єлисаветградська громада була знаковим осередком українофілів у їх діяльності впродовж 1870–1880-х рр. XIX ст., ставши важливим етапом для розвитку українського національного руху на Півдні сучасної України. Посеред місцевих українофілів колоритною була постать Володимира Амвросійовича Менчиця (1837–1916), що на момент свого переїзду до Єлисаветграду прославився як книгар, етнограф, філософ і просвітитель. Вперше його біографія як предмет дослідження зацікавила Постійну комісію для складання біографічного словника діячів України. Її співробітник О. Тулуб 24 серпня 1923 р. звертався до О. Михалевича, колишнього лідера Єлисаветградської громади і друга В. Менчиця, аби він прислав «матеріали до біографій земляків – Тобілевичів, Ястребова, Менчиця...»¹.

Дослідниця громадського руху Єлисаветграду Н. Бракер (жила в сучасному м. Кропивницький) називала його «українським антиком Єлисавету-Зінов'ївська»². Вона вважала, що В. Менчиця «народником у прямому розумінні цього слова [...] назвати не можна, бо він не ідеалізував селянства, хоч і щиро любив його»³. Її розвідка про нього була опублікована у збірнику «За сто літ» під редакцією М. Грушевського, який був племінником В. Менчиця. Збереглося 9 листів Н. Бракер за 1925 і 1927 рр. до видатного історика⁴, що відображають їх наукову співпрацю. В одному з листів читаємо: «ось сподіваюсь за який тиждень надіслати Вам Менчиця»⁵.

З нагоди 50-річчя з дня смерті В. Менчиця в журналі «Народна творчість та етнографія» вийшла невеличка замітка про нього. Її автор Л. Стеценко зазначав, що «ім'я Володимира Амвросійовича Менчиця – невтормого фольклориста, етнографа й громадського діяча – сучасному поколінню майже нічого не говорить»⁶. У радянський період ім'я В. Менчиця зазвичай згадувалося при публікації етнографічних матеріалів зі збірника М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы»⁷.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. ім'я В. Менчиця почало повертатися в науковий дискурс. Серед сучасних публікацій ми відзначаємо низку згадок про нього в контексті його єлисаветградського періоду життя – як почесного члена єлисаветградського гуртка українофілів⁸ і водночас фахівця у галузі літературної праці та видавництва⁹, як про «Єлисаветградського Сквороду»¹⁰ та однодумця І. Карпенка-Карого¹¹. Його згадують як друга М. Крижанівського, учителя російської мови та словесності в єлисаветградській гімназії¹², як помічника В. Ястребова, дослідника етнографії Південної України¹³, як жителя Єлисаветграду, що вніс вагомий внесок у вивчення фольклору¹⁴ Н. Романюк відзначає його великий внесок у розвиток книгорозповсюдження в Єлисаветграді, називаючи його одним із найбільш оригінальних книгарів цього міста¹⁵. Краєзнавець В. Босько зазначає, що В. Менчиць любив мандрівний спосіб життя і мав славу мудреця, був пристрасним книголюбом, який у 1872 р. відкрив одну з перших в Єлисаветі книгарень та безплатну бібліотеку при ній¹⁶. З-поміж сучасних публікації слід також виокремити публіцистику В. Митюка, який зазначає, що В. Менчиць «мав дружні стосунки з І. Карпенком-Карим, П. Саксаганським, І. Тобілевичем, М. Садовським та іншими діячами української культури»¹⁷. Л. Ушкалов аналізує світогляд «відомого народника» В. Менчиця в єлисаветградський період його життя. Він пише про своєрідне «сковородинство», що домінує у його світосприйнятті та проявляється у пієтеті до природи, християнському моральному ригоризмі та прагненні «визволити духа з-під влади тіла»¹⁸.

Єдиною сучасною розвідкою про В. Менчиця можна вважати відомості про нього в монографії про родовід М. Грушевського «Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського)», які підго-

тувала С. Панькова¹⁹. У рецензії на цю монографію О. Ясь називає його забутим українофілом та Єлисаветградським Сковородою, зазначаючи, що його ім'я і до сьогодні оповите таємничим, загадковим ореолом²⁰.

Дана стаття присвячена Єлисаветградському періоду в житті В. Менчиця та його взаємодії із представниками українофільського руху в цьому місті. Її завданням є висвітлення його контактів і співпраці з місцевими громадівцями, зважаючи на незвичну і колоритну поведінку В. Менчиця.

Щоб проаналізувати цю взаємодію слід зрозуміти хронологію цього періоду в його житті. На нашу думку, постійне проживання В. Менчиця в Єлисаветграді розпочалось не раніше ніж 1876 р. Переїзд до цього міста його дочка Олена називала «крахом», своєрідним «засланням»²¹. Безумовним фактом є те, що В. Менчиць розпочав новий етап співпраці з представниками громадівського руху.

Упродовж 1878–1883 рр. учасниками Єлисаветградської громади були секретар міського поліцейського управління І. Тобілевич, учитель О. Волошин, а також М. Левитський, С. Русова, М. Кропивницький та М. Садовський, земські статистики О. Русов і Ф. Василевський (родич другої дружини В. Менчиця), студенти І. Стиранкевич, І. Колодієв та інші²². Слід зауважити, що В. Менчиць користувався загальною пошаною серед них, адже мав багато знайомих «по всіх колах громадянства»²³. С. Тобілевич зазначає, що він мав великий вплив «на своїх знайомих і прихильників». Цей вплив, зокрема на місцевих українофілів, не зменшився, на її думку, після приїзду в місто О. Михалевича²⁴.

Науковці зазначають, що двома визнаними лідерами єлисаветградського гуртка українофілів слід вважати О. Михалевича та І. Карпенка-Карого²⁵. В опублікованому епістолярії І. Карпенка-Карого нам вдалось відшукати згадку про В. Менчиця. Так, у листі драматурга до В. Лукича-Левицького від 27 листопада 1890 р. читаємо про прохання відписати «мерщій в книгарню Менчиця: по скільки аркушів поштового паперу великого формату можна вкладати в рекомендований конверт, бо мені перший раз приходиться посилать за границю листи, то я гаразд не знаю порядків»²⁶. У цьому ж листі він просить вислати йому львівський журнал «Зоря», редактором якого був В. Лукич-Левицький, на книжний магазин Менчиця»²⁷. Рівень довіри можна проілюструвати фактом, що заказні листи І. Карпенко-Карий просив надсилати в книгарню Менчиця.

В. Менчиць був добре знаним у середовищі, котре стояло біля витоків театру корифеїв. Він бував зокрема і на їхніх сімейних святах та урочистих подіях. М. Кропивницький у листі від 19 жовтня 1888 р. згадує, що на хрестинах вдома в артиста Дениса Мови (Петрова) були присутні «В. А. Менчиц, П. К. и И. К. Тобілевичі [Панас Карпович та Іван Карпович, тобто П. Саксаганський та І. Карпенко-Карий – М. Г.]»²⁸. П. Саксаганський у своїх спогадах зазначав, що В. Менчиць був «мовчазний цілими днями. Він раптом починав говорити. Бесіда була його надзвичайно образна»²⁹.

С. Тобілевич стверджувала, що В. Менчиць був у «дуже приятних відносинах» з І. Карпенко-Карим³⁰. Він належав до приятельського тріумвірату, що читав ненадруковані ще твори І. Карпенка-Карого та висловлювався щодо них³¹. О. Менчиць зазначала, що її батько чимало праці доклав для розвитку театру корифеїв, підводячи науково-історичну базу, надаючи теми, вірну історичну канву п'єсам та їх правильне етнографічне обрамлення³². Цей факт не підтверджується в інших джерелах, проте, на нашу думку, не варто відкидати ймовірності того, що В. Менчиць, будучи фольклористом, справді міг бути консультантом І. Карпенка-Карого щодо зазначених тем.

Іншим лідером Єлисаветградської громади був О. Михалевич, у якого були приятні відносини з В. Менчицем. Він здійснив запис його мемуарів про М. Костомарова. Впродовж свого життя О. Михалевич не переставав пишатися фактом свого знайомства і дружби із В. Менчицем, «немов якоюсь художньою постаттю», котрого він прозвав Перебендею³³.

Серед колоритних постатей Єлисаветграда II половини XIX ст. слід виокремити В. Ястребова – історика, археолога, етнографа. У листі до Ф. Вовка від 28 березня 1895 р. він характеризував В. Менчиця як людину, яку міг знати Ф. Вовк у Києві, зокрема і тому що його записів багато в збірнику М. Драгоманова «Малороссийские народные преданья и рассказы»³⁴. В. Ястребов у 1894 р. також зазначав, що у В. Менчиця певний час зберігалися археологічні артефакти, частина з яких була передана в колекцію Єлисаветградського реального училища³⁵.

В. Менчиць бував на так званих літературно-артистичних зібраннях в І. Карпенка-Карого³⁶. До них приєднувалась місцева інтелігенція, а також молодь. С. Тобілевич зазначала, що такі літературно-артистичні вечори для молоді були своєрідною школою громадського життя і гро-

мадських обов'язків³⁷. В історіографії знаходимо твердження, що В. Менчиць часто бував на зібраннях елісаветградських українофілів і прихильно ставився до їхніх починань³⁸. Ця теза не співпадає із відомостями О. Михалевича, який писав, що він лиш іноді бував на цих зборах. Лідер елісаветградських громадівців зазначав, що В. Менчиць у своїй книгарні полюбляв спілкуватися «на теми громадянські, тим паче українські»³⁹.

В. Менчиць, за твердженнями Н. Бракер, був причетним до гуртка, що займався виданням альманаху «Степ» (1886), беручи хоч і не «жваву участь у цій роботі». Він був своєрідним консультантом цього видання. За словами сучасників: «його оцінки, що він робив з приводу окремих статтів альманаху, ми цінували високо, бо бачили, що старий книгар добре розуміє справу, його вказівки мають велике значіння як з боку літературного, так із боку практичного: чи буде мовляв книжка мати поспіх на книжковому ринку»⁴⁰. Л. Стеценко стверджував, що за порадою В. Менчиця у збірнику «Степ» було надруковано такі матеріали як «Пісня про Бондарівну», «Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде», «Песни Обозновской волости»⁴¹. Згідно цих свідчень, ми можемо зарахувати В. Менчиця до кола спілкування так званого Херсонського гуртка О. Русова (1885–1889), котрий утворився майже повністю з представників Елісаветградської громади⁴².

У серпні 1884 р. Елісаветградом прокотилася хвиля арештів. Спочатку заарештовували членів гуртка місцевих народовольців, а згодом і громадівців⁴³. Ці арешти, зокрема арешт О. Михалевича, дуже налякали В. Менчиця. Якщо хтось із приятелів заходив у той тривожний час до нього в книгарню, то «він махав на нього руками з криком: «Ідіть, ідіть собі, а то ще мене заарештують»⁴⁴.

Упродовж елісаветградського періоду свого життя В. Менчиць продовжував контактувати з представниками інших громад, науковцями-українофілами. В монографії М. Ясинського наявна згадка про прохання В. Менчиця до М. Комарова, письменника і бібліографа, щодо перевидання «Покажчика нової української літератури (1798–1883)»⁴⁵. Важливим у цьому контексті є намагання В. Менчиця в 1897 р. надрукувати в Одесі збірник під назвою «Луг. Новий збірник українських творів». Проте ці зусилля, як стверджує К. Копержинський, не увінчалися успіхом, оскільки одеська цензура не дозволила його друку⁴⁶.

В. Менчиць впродовж свого життя часто сприймався як неординарна особистість, що вирізнялася з-поміж інших своїми поведінковими манерами. Незвична поведінка часто викликала непорозуміння. М. Грушевський у мемуарах писав, що ніколи не бачив свого дядька і «нічого, крім іронічних відзивів про нього, не чув»⁴⁷.

Колоритність цієї постаті завжди привертала увагу людей. В Елісаветграді його називали місцевим Сквородою. Цей образ був сформований Н. Бракер, що була його сучасницею. П. Саксаганський у мемуарах писав, що він – людина із «вищою духовною освітою, розумна, але чудакувата: він нічого не робив, у ньому, здається, тлів дух мандрівного дяка»⁴⁸. О. Менчиць згадувала, що він довгими періодами ночував у степу, маючи підводу і пару коней, котрі були предметом суперечок у сім'ї⁴⁹. Вона також писала, що він тижнями пропадав у степу, заходячи в прикордонні ліси, збираючи і досліджуючи флору⁵⁰. Слід зауважити, що він проповідував стиль життя, котрий був близьким до природи. Він жив у спартанських умовах, «не признавав подушок та укривал, спав найбільше на свіжому повітрі, ходив босий і купався до морозів»⁵¹.

С. Тобілевич згадувала про нього як про жорсткого критика всього суцього порядку, всіх світових і товариських звичаїв та установ, лютим ворогом комфорту й естетики, що «навмисне бравував перед людьми зовнішнім неохайством, презирством до вимог етики, до всіх «не годиться» і через те прославився на весь город чудаком і оригіналом»⁵². Н. Бракер називала його Діогеном, пишучи про ймовірну присутність у поведінці частки навмисного дивацтва, яка була проявом світогляду В. Менчиця⁵³.

Він мав незвичний традиційним уявленням про інтелігентну людину зовнішній вигляд. С. Тобілевич писала: «Про одягу бодай не згадувати, бо вона гармонізувала з оточенням і одповідала байдужості хазяїна до зовнішнього вигляду і всіх взагалі «добр дочесних». Босий, в ряднянім мішку на голові рижком замість шапки, із заступом ішов щосуботи через весь город... Вуличники бігали за ним чередою і кричали «Босий пан, босий пан!» і нарешті привикли»⁵⁴. Подібні згадки зберегла і Н. Бракер, яка зазначала: «у широкому брилі, або просто з холодним компресом на лисій голові, у довгому балахоні, підперезаному ремінцем, за який застромлено кілька очеретин, з цілим оберемком цього зілля перед собою, він являв собою досить кумедну постать, що викликала смішки вуличних дітей, але він не звертав на те ніякої уваги»⁵⁵. Схожий опис зовнішнього вигляду В. Менчиця залишив і П. Саксаганський: «Він був одягнений в якусь

хламиду, на голові в нього був надітий ріжком мішок, босий, підперезаний мотузком, за який було понатикане зілля. В торбинці теж було зілля»⁵⁶.

Слід зауважити, що вагоме місце у його світогляді займала богословська проблематика. С. Тобілевич зауважувала, що «самі великі пани і учені богослови дуже ним цікавились і заради його оригінального складу думки, заради його великого дару слова прощали всі його чудацтва»⁵⁷. У своїй книгарні він рекомендував як світські, так і духовні книги, говорячи: «світські книжки дадуть знання, але без духовних не дістанеш морального виховання»⁵⁸. С. Тобілевич яскраво описувала в своїх мемуарах оповіді В. Менчиця: «Усвоївши в молодості всі теологічні знання, всі книги священнописання, він давав всьому зовсім інше освітлення і як поет по натурі, оповідаючи події з старобіблійного часу, домальовував цілі поеми висунуті з власної фантазії, а красою образів, стилю, порівнянь і нежданих виводів, прямо дивував і чарував своїх слухачів. З лицем пророка, з очима піднятими вгору, не дивлячись на нікого з присутніх, він вів свої образні речі і стародавнє, дохристиянське житє як живе воскресало перед слухачами»⁵⁹.

Політичні переконання В. Менчиця залишалися в тіні його незвичних поведінкових манер. Н. Бракер зауважувала, що він був потаємною людиною і «навіть з приятелями він не висловлював своїх політичних поглядів, та ще й говорив так, що не можна було розібрати, чи то справді, чи навмисне: дуже він любив користуватися парадоксом»⁶⁰. Ми не згодні з думкою його єлисаветградської сучасниці про те, що він не був виразним українофілом⁶¹. Очевидно В. Менчиць в цей час прагнув не афішувати свою прихильність до діяльності місцевої громади.

Сімейна трагедія, а саме смерть дочки стала причиною переїзду В. Менчиця до Києва наприкінці 90-х рр. XIX ст. П. Саксаганський у мемуарах писав, що В. Менчиць невдовзі після страшної трагедії з дочкою переїхав жити до своєї дружини в Київ, на вулицю Рейтарську. Саме тут В. Менчиць прожив останні роки свого життя. За відомостями П. Саксаганського, тут він «зробив собі «скинію», де і помер»⁶².

Підсумовуючи слід зауважити, що не зважаючи на своєрідний світогляд і поведінкові манери, В. Менчиць мав великий вплив на інтелігенцію Єлисаветграда і був, за означенням С. Тобілевич, наче «жива, свідома, людська совість, що не боялась кожному говорити в вічі все те, що їй не подобалось»⁶³. Він у 80–90 рр. XIX ст. залишався прихильником громадівського та українського культурно-просвітнього руху.

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 209. – Спр. 37. – Арк. 1.

² Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менчиць (1837–1916) // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – 1929. – Кн. 4. – С. 196.

³ Там само. – С. 198.

⁴ Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до ф. 1235 у ЦДІА України, м. Київ) / Укл. І. Б. Гирич. – К., 1996. – С. 15.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 361. – Арк. 5.

⁶ Стеценко Л. В. В. А. Менчиць (до 50-річчя з дня смерті) // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 2. – С. 87.

⁷ Драгоманов М. П. Малорусские народные предания и рассказы. – К., 1876. – 434 с.

⁸ Філоретова Л. Єлисаветградська громада // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – Вип. 9. (Серія № 6: Історичні науки). – С. 127.

⁹ Базака Р. В. Преса Кіровоградщини (1874–1921 рр.): історико-функціональний аспект, типологічна характеристика: дис. канд. наук із соціальних комунікацій. – Запоріжжя, 2015. – С. 145.

¹⁰ Панченко В. «Він був одним із батьків українського театру...». Штрихи до портрета І. Карпенка-Карого в контексті епохи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vin-buv-odnim-iz-batkiv-ukrayinskogo-teatru>

¹¹ Новіков А. І. Карпенко-Карий в контексті літературно-мистецького життя другої половини XIX – початку XX ст. // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – № 7/8. – С. 18.

¹² Романюк Н. С. Друкарня Єлисаветградського повітового земства: досягнення та проблеми // Вісник Книжкової палати. – 2015. – №7. – С. 41.

¹³ Волос О. В. Земські матеріали як джерело пізнання етнічної історії краю // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XXI. – Запоріжжя, 2007. – С. 360; Волос О. В.

Краєзнавча діяльність науковців та земських установ з дослідження етнічного складу населення Херсонської губернії (друга третина XIX – поч. XX ст.) // *Етнічна історія народів Європи*. Зб. наук. праць. – Вип. 25. – К., 2008. – С. 53; Філоненко О. В. Науково-педагогічна спадщина В. М. Ястребова // *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]*. – Кіровоград, 2015. – Вип. 140. – С. 158.

¹⁴ Літературний словник Кіровоградщини / Кіровоградська організація Спілки письменників України; авт.-упорядн. Л. Куценко. – Кіровоград, 1995. – С. 103.

¹⁵ Романюк Н. С. Книгорозповсюдження в Єлисаветграді наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Наукові записки інституту журналістики*. – Т. 55. – 2014. – С. 221.

¹⁶ Босько В. М. «На початку було Слово...». Єлисаветград в історії вітчизняної книги і книгодрукування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regionalmuseum.kr.ua/preg05-06.html>

¹⁷ Митюк В. О. Стежками культури рідного краю (Науковий цвіт Вчорайшенського куца) // *Ожити через сто літ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті В. А. Менчиця (1837–1916) / Голов. ред. В. І. Сергійчук, упорядн. В. О. Митюк*. – К., 2016. – С. 33.

¹⁸ Ушкалов Л. В. Людина межі: Скворода в рецепції Михайла Драгоманова // *Скворода, Шевченко, фемінізм...: Статті 2010–2013 років*. – Харків, 2014. – С. 55.

¹⁹ Панькова С. М. «... Чи не єдиний активний українофіл в сім'ї моєї матері...» (Володимира Амвросійович Менчиць) // *Кучеренко М. О., Панькова С. М., Шевчук Г. В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / Наук. ред. Л. Винар; відп. за випуск Т. Хоменко*. – К., 2006. – С. 424–444.

²⁰ Ясь О. В. Михайло Грушевський у колі родинного середовища (Кучеренко М. О., Панькова С. М., Шевчук Г. В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / *Наук. ред. Л. Винар; відп. за випуск Т. Хоменко*. – К., 2006. – 662 с.) // *Український археографічний щорічник*, вип. 12. – К., 2007. – С. 784.

²¹ ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 30728. – Арк. 9–10.

²² Кучеренко А. А. Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню культурно-освітнього руху у другій половині XIX ст. // *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. – № 6, 2002. – Том 17. – Вип. 4 (Історичні науки). – С. 69.

²³ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциць... – С. 199.

²⁴ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) // *Літературно-науковий вістник*. Річник XVI, т. LXIII, кн. IX. – К., 1913. – С. 383.

²⁵ Базака Р. В. Історико-культурні та соціокомунікаційні передумови формування преси Кіровоградщини // *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. – 2013. – № 3–4. – С. 52.

²⁶ Карпенко-Карий І. (І. К. Тобілевич). Твори в трьох томах. – Т. 3. Драматичні твори, статті, листи. – К., 1985. – С. 303.

²⁷ Там само. – С. 304.

²⁸ Кропивницький М. Твори у 6-ти т. – Т. 6. – К., 1960. – С. 377.

²⁹ Саксаганський П. К. (Тобілевич П. К.) По шляху життя. Мемуари. – Харків, 1935. – С. 82.

³⁰ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 383.

³¹ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциць... – С. 200.

³² ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 30728. – Арк. 21.

³³ Бракер Н. А. Опанас Іванович Михалевич 1848– 1925 рр. // *За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття*. – 1930. – Кн. 6. – С. 162.

³⁴ Руденко Н. В. Листи В. Ястребова до Ф. Вовка // *Південна Україна XVIII–XIX століття*. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 5. – С. 40.

³⁵ Ястребов В. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии // *Записки императорского одесского общества истории и древностей*. – Одесса, 1894. – Т. XVII. – С. 84.

³⁶ *Історія української літератури: У 8 т. – Т. 4. – Кн. 2. Література 70– 90-х років XIX ст. / О. Е. Засенко та інш.* – К., 1969. – С. 363.

³⁷ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 384–385.

³⁸ Стеценко Л. В. В. А. Менциць (до 50-річчя з дня смерті)... – С. 88.

³⁹ ІР НБУВ. – Ф. 209. – Спр. 103. – Арк. 1.

⁴⁰ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциць... – С. 199.

⁴¹ Стеценко Л. В. В. А. Менциць (до 50-річчя з дня смерті)... – С. 88.

- ⁴² Рахно О. Подружжя Олександр та Софія Русови у суспільно-політичному житті України другої половини ХІХ–початку ХХ ст. // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. – 2012. – № 5/6. – С. 134.
- ⁴³ Рябінін-Скляревський О. О. З революційного українського руху 1870–1880-х рр. Єлисаветградський гурток // Україна. – 1927. – Кн. 4. – С. 116–117.
- ⁴⁴ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциц... – С. 200.
- ⁴⁵ Ясинський М. І. Михайло Комаров: Монографія / Уклад. М. В. Геращенко– К., 2001. – С. 42–43.
- ⁴⁶ Копержинський К. Бібліографічні уваги до історії української книги в Одесі 80– 90-х років ХІХ століття // Праці Одеської центральної наукової бібліотеки. – Одеса, 1927. – Т. 1. – С. 170.
- ⁴⁷ Грушевський М. С. Спомини (1) / М. С. Грушевський; авт. передмови Ф. Шевченко; публікація С. Білоня // Київ: Щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Співки письменників України та Київської письменницької організації. – К., 1988. – № 9. – С. 120.
- ⁴⁸ Саксаганський П. К. (Тобілевич П. К.) По шляху життя... – С. 82.
- ⁴⁹ ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 30728. – Арк. 18.
- ⁵⁰ Там само. – Арк. 21.
- ⁵¹ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциц... – С. 199.
- ⁵² Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 382.
- ⁵³ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциц... – С. 199.
- ⁵⁴ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 382.
- ⁵⁵ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциц... – С. 197.
- ⁵⁶ Саксаганський П. К. (Тобілевич П. К.) По шляху життя... – С. 82.
- ⁵⁷ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 382.
- ⁵⁸ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциц... – С. 198.
- ⁵⁹ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 382–383.
- ⁶⁰ ІР НБУВ. – Ф. 209. – Спр. 37. – Арк. 1.
- ⁶¹ Бракер Н. А. Володимир Амвросійович Менциц... – С. 196.
- ⁶² Саксаганський П. К. (Тобілевич П. К.) По шляху життя... – С. 82.
- ⁶³ Тобілевич С. В. Житє Івана Тобілевича ... – С. 381.

В статье на основе эпистолярных и мемуарных сведений освещена личность В. Менцица (1837–1916) в кругу общения Елисаветградской громады. Проанализированы проявления его взаимодействия с этим украинофильским центром в указанный период.

Ключевые слова: Елисаветградская громада, В. Менциц, украинофильство, мемуары.

Based on epistolary information and memoirs the article deals with the figure of V. Menchyts (1837–1916) in communication with the representatives of Yelysavethrad hromada. It analyses the samples of his cooperation with this Ukrainofile center in the mentioned period.

Keywords: Yelysavethrad hromada, V. Menchyts, Ukrainofile, memoirs.